

2022 Fransa Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Üzerine İki Boyutlu Bir Değerlendirme - K. Aydın Gündüz

Beş yıllık ilk döneminin ardından

Emmanuel Macron, Marine Le Pen'e karşı yarıştığı Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinin

ikinci turundan ikinci dönemini başlatan, görece cılız da olsa, bir zaferle çıktı^[1].

Seçimden geriye Fransa siyasetinin dönüşümüne,

aşırı sağın son on yılda kaydettiği aşamaya ve tatminsiz seçmenin üstü örtülü bir alternatifsizliğe terk edilmesine değinen pek çok değerlendirme kaldı. Benim

bu yazıdaki maksadım temel olarak Türkiye’de de son haftalarda hakkında epeyce yazılmış ve konuşulmuş bu seçimi, daha “hassas” bir analitik yaklaşımla, Fransa’da

artık sağlamlaşmış gibi görünen yeni parti ve ideolojik kırık sistemini göz önünde bulundurarak tartışmak. Zira, tek çizgi üzerinde derece farklarına dayalı bir devamlılığı çağrıştıran ve unsurlar arasında bir bakıma bir dengenin/denkliğin varlığını ima eden, “Sol - Merkez - Aşırı Sağ” (hatta kimi zaman “Sol - Sağ - Aşırı Sağ”) şeklinde içeriklendirilen üç-kutuplu veya üç-bloklu şablonların analitik gücü hem aday, parti ve seçmen konumlanmalarını hem de onların ikinci turdaki “kaymalarını” anlamlandırmakta epey kısıtlı kalıyor.

2017 kırılması

2017 Cumhurbaşkanlığı seçimi, hem merkez sağcı Cumhuriyetçiler, hem sosyal demokrat Sosyalistler için, hem de Fransa’daki merkez siyasetin dinamikleri bakımından bir dönüm noktasıydı. Altmış

yıllık Beşinci Cumhuriyet boyunca -Valerie Giscard d’Estaing’i kısmen bir istisna olarak değerlendirirsek- Cumhurbaşkanlığını elinde tutmuş iki geleneğin de adayları ilk turda elenmişti. Üstelik birinci dönemini tamamlayıp tekrar aday olmayan Cumhurbaşkanı Hollande’ın partisi sosyalist PS’nin adayı Hamon yalnızca ikinci tura yükselmemekle kalmamış, aldığı yüzde 6 civarındaki oyla ancak beşinci olabilmişti. İktidardaki sosyalistler arasında önemli çatlaklar doğuran Valls hükümetinin, soldan en çok eleştiri çeken yasal düzenlemelerinden birine imza atmış olan ve kabineye “dışarıdan” dahil edilmiş genç bakan Emmanuel Macron, Marine le Pen karşısında hatırı sayılır bir farkla seçildi. Henüz bir yaşındaki ve ne sağda ne solda konumlandığı taze merkez siyaset hareketi La République en Marche (LREM) ise seçimi henüz kazanmış Cumhurbaşkanının partisi olmanın avantajıyla -iki turlu dar bölge seçim sistemi ve parçalı parti sisteminin de tesiriyle- birkaç ay sonraki parlamento seçimlerinden orantısız denebilecek

bir yasama gücüyle çıktı. Sonuçlar tüm sol için -yani hem ilk turdan hezimetle çıkmış olan Sosyalistler hem de Mélenchon’un partisi La France Insoumise (LFI) için büyük bir hayal kırıklığı oldu. Seçime katılımın yüzde 42’yi ancak aştığı

ikinci turun ardından, iki partinin toplam temsilinin yüzde 11 civarında kaldığı yeni parlamento, parlamenter siyasetin büyük ölçüde “solsuz” kaldığı bir beş yıllık dönemi başlattı[2].

“Üç kutupluluk” yerine “iki eksenli düzlem”: Daha açıklayıcı ve işlevsel bir anahtar

Parti sisteminin dönüşümü ve solun zayıflamasına ilişkin değerlendirmeler 2017 seçimlerini öncelese de, üç-kutupluluğu esas alan analitik çerçevelerin detaylandırılması ve güncellenmesi, Fransız siyasetindeki bu aleni kopuşla hem daha elzem hem de daha olanaklı hale geldi (Kuhn, 2017). Şüphesiz bu analitik revizyon ihtiyacının olgusal temelini yalnızca Fransız siyasetinin yerleşik iki ana akım partisinin oyundan çıkması ve bir “yeni merkez” vaadiyle Fransa siyasetinin zirvesine yerleşen Macron’u ve partisini anlamak oluşturmuyordu. 2011’den beri Marine Le Pen’in liderliğinde belli yerleşik tutum ve önceliklerini yeniden yorumlayarak “normalleşme” stratejisi izleyen ve yükselişi 2017 Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinden önce başlamış aşırı sağ da bir bütün olarak Fransa siyaseti içinde yeniden ve daha ayrıntılı bir tahlile tabi tutulmalıydı.

Girişten beri eleştirel yaklaştığım, tasnife dayalı, üç blok esaslı değerlendirmelerin zayıflığı yalnızca ideolojik ve siyasal bölünmüşlükleri aşırı basitleştirmesinden kaynaklanmıyor. Bunun gibi üç-kutupluluk ve üç-blokluluk tasnifleri, özellikle bahsedilen vakayı yeni anlamaya çalışanların zihninde, siyasi oyun alanında bloklar/kutuplar arasında bir denge olduğuna veya olması gerektiğine dair bir mana uyandırabilir. Halbuki geleneksel olarak seçmen desteği sağ lehine daha baskın olan Fransa’da 2017 seçimleri sonrasında oluşan ağırlık merkezi, bilhassa parlamenter siyasette, sağ-sol tek eksenine dayalı bir denge/blok çerçevesini kullanmayı anlamsızlaştırmıştır. Macron önderliğinde, Le Pen karşıtlığı rüzgarını arkasına alarak parlamento çoğunluğunu elde eden LREM’e parlamento

seçimlerdeki müttefiki “piyasacı bir zaviyeden reformcu” merkez-sağ MoDem’i ve Cumhuriyetçileri de ekleyince oluşan “merkez-sağ kutbu” yüzde 80’e varan bir güce ulaşırken, sol ve aşırı sağ partiler toplamda ancak yüzde 10’un ancak biraz üzerinde bir temsil hakkı elde etmiş oldular.

Bu yeni parti sisteminin ve onun aktörlerinin seçmen nezdinde nasıl karşılık bulduğunu etraflı bir şekilde inceleyen Gougou ve Persico (2017), veri toplama çalışmaları seçimlerden sonra gerçekleştirilen 2017 French Election Study anketi üzerinden Fransız siyasetindeki ideolojik karmaşıklığın haritasını çıkarırlar. Gougou ve Persico’ya göre, meseleler ve onlara yönelik tutumlar düşünüldüğünde, adaylar ve seçmenler arasındaki bağ tek boyutlu bir “sol, merkez(-sağ), aşırı sağ” doğrusu üzerinden gelişmemektedir. Bu çalışmaya göre, 2017 seçimlerinde ortaya konan vaatler, programlar ve seçmenlerin bunlar üzerinden gelişen tercihleri düşünüldüğünde, Fransa siyaseti birbirinin kesen iki eksenli bir düzlem üzerinden anlam bulur. Bu eksenlerden ilkinin bir ucunda “üretim odaklı, küreselleşmeci neoliberalizm”(A) diğer ucunda “ekolojist, küreselleşme karşıtı, ekonomik müdahalecilik” (B) yer alırken; ikincisinin bir ucunda “milliyetçi, göç-karşıtı otoriterlik” (1) diğer ucunda “kozmpolitan, göçe açık özgürlükçülük” (2) bulunmaktadır. Benim 2022 Cumhurbaşkanlığı seçimlerini yorumlarken referans alacağım anahtar da işte bu iki eksenli düzlem olacak.

	(A) Üretim odaklı, küreselleşmeçi neoliberalizm		
(1) Milliyetçi, göç-karşıtı otoriterlik			(2) Kozmopolitan, sömürsüz özgürlükçülük
	(B) Ekolojist, küreselleşme karşıtı, ekonomik müdahaleci		

Gougou ve Persico (2017)'dan naklen

Macron 2022: "Pragmatik A2"

Macron, 2017 seçimlerinde hem seçmenlerinin gözünde, hem de doğrudan doğruya kendi gündemi ile yukarıda özetlediğim eksenin merkezine yakın konumlandığı A2 çeyreğinde esnek ve pragmatik bir oyuncu olarak iktidarını sürdürdü. Hatta bu pragmatik esneklik, farklı tarihlerdeki ifadelerinin bir arada sunulduğu meme'lere bile yansdı[3]. Esnekliğini mümkün kılan başlıca faktörler şöyle sıralanabilir: partisi LREM'in Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinden sonra yapılan Parlamento Seçimlerinden çoğunluk elde ederek çıkması ve parlamentoya seçilen vekillerin yüzde 70'inin "yeni yüzler" olması (Kuhn, 2017, p. 369).

Merkez A2 civarında konumlanmış olan Macron elde ettiği güç ve hareket alanı sayesinde düzlemin kendi çeyreği dışından da destek alabilecek, belki bir bütün içinde anlamlandırılması güç, referans aldığı öncelikler ve değerler bakımından eklektik, pragmatik hamlelerden

kaçınmadı. İki dikkat çekici örneği anımsamak yerinde olacaktır: daha sonra belli tavizler vermesine yol açan

Sarı Yelekliler protesto dalgasını tetikleyen, modern kalkınma hamlesinin “ekolojik” yönüne referansla savunduğu ancak yaratacağı ek maliyetlerin etkisine rağmen getirmekten geri kalmadığı ek karbon vergisi ve parlamentodaki sağ çoğunluğun ezici desteği ile -zaten aritmetik olarak epey güçsüz kalmış sol partilerin- muhalefetine rağmen geçirilen ve daha sonra bazı tartışmalı maddeleri anayasal yargı denetiminden geri dönen “Özgürlükleri Koruyan Genel Güvenlik Yasası”[4].

Açık ki bu iki adım, farklı toplum kesimleri arasında yol açtığı tüm muhalefete ve çatışmaya rağmen belli meseleler üzerinden Macron’u kah güvenliği önceleyen Cumhuriyetçi-sağ

seçmenler için bir alternatif, kah Le Pen’e set çekmeye odaklı kentli ve ekolojik hassasiyetleri baskın kentli özgürlükçü seçmenler için “ehveni şer” bir son çare kılma potansiyeli taşır (Chamorel, 2019, p. 56).

Le Pen ve “gözden geçirilmiş” bir B1 kampanyası

2011’de Front National’in liderliğini babasından devraldığından beri partiyi adını da değiştirip (Rassemblement National -RN) söylemsel olarak geleneksel ırkçı çizgisinden uzaklaştırarak “normalleşme”

stratejisi güden Le Pen’in üst üste ikinci kez ikinci tura kalışının, hem partisinin kendi serüveninden hem de diğer oyuncuların hamlelerinden ve başarısızlıklarından kaynaklanan pek çok nedeni olduğu muhakkak. Ulusal parlamentodaki temsili, merkezci bir aşırılık karşıtlığı stratejisini mümkün kılan iki türlü seçim sistemi tarafından baskılanan RN’nin, oy dağılımıyla daha orantılı temsil imkanı sunan Avrupa Parlamentosu seçimlerinde 2014’ün ardından 2019’da da birinci parti olması 2022 seçimlerine girilirken Le Pen’in ikinci

tura çıkış ihtimalinin ne kadar kuvvetli olduğunu ortaya koyuyordu. İlaveten - muhtemelen

Macron'dan bilhassa göçmen politikaları özelinde- tatmin olmayan bazı Cumhuriyetçi

seçmenler için bir ikinci seçenek olması ihtimali, mirasçısı olduğu aşırı sağın geleneksel olarak "kavgalı olduğu" De Gaulle'ü ve aydınlanmayı da kapsayan etraflı "tarihi yeniden yorumlama" çabasını da içeren, "merkeze kaymak" yönünde olmasa bile "merkez-sağdan da oy almayı" mümkün kılacak normalleşme stratejisi ikinci turda umulmadık bir Le Pen başarısına dair nadir bazı öngörü ve spekülasyonları besliyordu (Rueda, 2022). Le Pen, seçim kampanyasında her zamanki gibi B1

çeyreğinde konumlanmakla birlikte, işler kendisi için yolunda giderse, ikinci turda adayı kalmayacak ve Fransa'da yönetimde ve hatta kurumsal temsil ve karar

alma süreçlerine kimi kaygıları bir süredir yansımayan sol ve kırsal seçmene de seslenecek biçimde "hayat pahalılığı" ve "alım gücü" vurgulu bir kampanya yürüttü.

Ne var ki, bu sorunlara ilişkin sunduğu çözüm önerilerinin tutarlılıktan, verimlilikten ve gerçekçilikten uzak olduğu hakkında Macron'un sunduğu sert eleştirileri tatmin edici biçimde karşılayamayan Le Pen, belki 2017 münazarasındaki kadar başarısız olmasa da ikinci tur öncesi yapılan son münazaradan "yenik" çıktı. Örneğin, haber kanalı BFM'in yaptırdığı münazara-sonrası anketinde "ikna edicilik" bakımından Macron'un 20 puan gerisinde kaldı[5].

İkinci tura girilirken, birkaç hafta öncesine nazaran Le Pen'in kazanma ihtimalinin zayıfladığını gösteren başka anketler de bu önbulguyu destekler nitelikteydi[6].

Öteki adaylar, seçmenleri ve stratejik yığılmalar

Fransa siyasetinin iki büyük

hareketi Cumhuriyetçilerin ve Sosyalistlerin adayları -sırasıyla- Péresse ve Hidalgo, bu partilerin önceki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aldıkları desteği aratacak biçimde toplamda oyların ancak yaklaşık yüzde 6,5'ini alabildi - ki bu aslında klasik olarak sırasıyla A1 ve B2 çeyreklerinde merkezci temsil sağlayan

bu partilerin seçmenlerinin stratejik olarak daha ilk turda başka adaylara yöneldiğini gösterir. Haddi zatında Sosyalistler, daha Hollande döneminin bitiminde, yani önceki seçimlerde, partinin sosyal-liberal kanadının önde gelen figürlerinden olan Manuel Valls'ın başbakanlığı döneminde izlenen eklektik politikalar nedeniyle hem içeriden hem de dışarıdan sol eleştirilere maruz kalarak, "Fransa solunun adaylığını" Mélenchon'a kaptırmışlardı^[7]. Bu yüzden, 2022 seçimlerinde de ikinci tura bir sol aday bırakma iradesiyle güdülenmiş seçmenlerin B2'yi büyük ölçüde Mélenchon'a teslim ettiği düşünülebilir. Péresse'in başarısızlığındaki çarpıcılık, Sosyalistlere nazaran önceki seçimlerden daha başarılı çıkan Cumhuriyetçilerin A1'in -kaldığı kadarıyla önemli bir kısmının- ilk turdan Macron'a kaymış olduğuna işaret ediyor olmasıdır. Bunun da arkasında, olası bir Le Pen - Mélenchon ikinci turundan kaçınma stratejisinin yattığı öne sürülebilir.

İkinci tur öncesi kaymalar

Hem Péresse hem Hidalgo, ilk tur mağlubiyetlerinin ardından ikinci turda Macron'u destekleyeceklerini açıklarken; ikinci turda yarışma şansını yaklaşık 500 bin oy farkla Le Pen'e kaptıran Mélenchon seçim gecesindeki açıklamasında "asla Le Pen'e oy verilmemesi" gerektiğinin defaatle altını çizdi. Öne çıkan üç aday ve eski merkez sağ ve solun hüsrana uğramış adaylarının ardından, iki tur arasındaki oy kaymaları açısından önem taşıyan ve hatırı sayılır oranda oy almış iki adaya da değinmek yerinde olur. Aşırı sağın yeni ismi Zemmour -ki ilk turda oyların yüzde 7,07'sini almıştı-, aralarındaki görüş ayrılıklarına rağmen ikinci turda Le Pen'e oy verilmesi yönünde, oyların yüzde 4,63'ünü alan (Yeşillerin adayı) Jadot ise Macron'a oy verilmesi çağrısında bulundu.

İki turlu seçim sisteminin yarattığı "seçmek yerine, en kötüyü eleme" pratiği ve mağlup olan adayların

ikinci tur tutumları, esasen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin temel çekişmesini son turda yarışan iki adayın temel itibarıyla hiçbir eksen üzerinde örtüşmeyen konumlarına rağmen ağırlıklı olarak tek bir eksene, 1 - 2 eksenine hapsetti. Le Pen iktidarının öngörülemez sonuçlarını bertaraf eden Fransa siyaseti, geleneksel manada sol-sağ ayrımının ekonomi politikalarına karşılık gelen A-B eksenini bir seçim döneminin sonunda daha paranteze almış oldu.

Bu sonucun manası ve bundan sonrası üzerine birkaç söz

Macron'un önümüzdeki beş yıllık iktidarında, piyasacılığı ağır basan, yeri geldiğinde sağla üzerinde uzlaşabildiği güvenlikçiliği ön plana çıkararak, yeri geldiğinde reformculuk paydasında sürdürülebilirlik üzerinden yeşillerle buluşabilen eklektik merkezçiliğinin ne yönde ajanda genişlemelerine tabi olacağını bu yılın Haziran ayındaki iki turlu parlamento seçimleri belirleyecek. Hem yasama gücü bakımından, hem de hükümet kurma sürecinde en başta bir ittifaka ihtiyaç duyması durumunda Macron, merkezde yer alışına borçlu olduğu esnekliğini ortağının önceliklerini gözeterek tek doğrultuda kullanmak mecburiyetiyle karşı karşıya kalabilir. Cumhuriyetçilerin ve Sosyalistlerin, Cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki etkisizliğinin, seçmenlerinin Cumhurbaşkanlığı seçimlerine özgü stratejilerinden kaynaklı mı, yoksa bu seçmenlerin artık Mélenchon'a, Macron'a (ve hatta bir kısmının aşırı sağ adaylara) kayışının kalıcı mı olduğu da bu seçimlerle netlik kazanacak.

2017 Seçimlerindeki benzer bir sağ-sol dengesizliği oluşmaması için, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ikincil plana atılan A-B ekseninin baskın hale gelmesinin gerektiği aşikar. Ancak bu durumda kazananın Le Pen değil de Sosyalistler veya LFI olması için bu iki sol grubun da önünde çetin bir süreç var. Seçmenlerine parlamento seçimleri için hazırlanma çağrısı yapan Mélenchon'un LFI ile, Hollande'ın cumhurbaşkanlığından

beri parti içi çatışma ve başarısızlık dalgasıyla sarsılan Sosyalistlerin önünde solun yeni adresi olup olamayacağı da bu eksene ilişkin ikincil bir soru olacak.

Bu değerlendirmenin, Le Pen'e dair olan bölümünde, ikinci münazara sonrası yapılan bir anketten bahsetmişim. Macron'un seçmen tarafından liderlik vasıflarından, gerçekçiliğe pek çok hususta rakibinin önünde değerlendirildiğini ortaya koyan ankette dikkate değer bir detay iki adayın Fransızların önceliklerini/kaygılarını önemseyişlerine dair bıraktıkları izlenim hakkındaydı. Burada Le Pen, üç puan gibi istatistiksel olarak kayda değerliği su götürür bir farkla da olsa Macron'un önünde yer alıyordu[8].

Hazirandaki seçime kadar olan dönemde, Rusya'nın hala devam eden Ukrayna işgalinin Avrupa da dahil olmak üzere tüm dünya için yaratmaya devam edeceği ek ekonomik zorluklar, Fransız halkının odağını artık beklentiler bakımından A-B eksenine yoğunlaştırabilir. Le Pen'in bu seçimler için son düzlükte çok işe yaramamış olan yaşam koşulları ve alım gücü vurgulu kampanyası, Macron'un bu süre zarfında tatmin edici bir yol haritası çizememesi veya sol partilerin kendilerini parlamento seçimleri öncesi tekrar güçlü bir alternatif haline getirememesi durumunda belli toplum kesimleri için -iki türlü dar bölge esasına göre yapılan parlamento seçimleri için de önem taşıyan- "ehven-i şer" algısında kaymalara neden olabilir. Hem bu süreçte hem de daha uzun vadede, seçim sonrasında anlamaya dönük hızlı analizlerde seçimlere katılım oranlarının düşüklüğüyle veya ekolojik çıkarım amaçlı merkez-çevre ve kent-kır dikotomileri temelli, sosyoekonomik statü farkları odaklı ayrışma analizleriyle[9] delillendirilmeye çalışılan siyasi tatminsizlik, Fransa'da siyasetin temsil ve sorun çözücülük işlevlerine dair daha derin ve kapsamlı sorgulamalara yol açabilir.

Referanslar

- Chamorel, P. (2019). Macron Versus the Yellow Vests. *Journal of Democracy*, 30(4), 48-62. <https://doi.org/10.1353/jod.2019.0068>
- Gougou, F., & Persico, S. (2017). A new party system in the making? The 2017 French presidential election. *French Politics*, 15(3), 303-321. <https://doi.org/10.1057/s41253-017-0044-7>
- Kuhn, R. (2017). Expect the unexpected: The 2017 French presidential and parliamentary elections. *Modern & Contemporary France*, 25(4), 359-375. <https://doi.org/10.1080/09639489.2017.1375632>
- Rueda, D. (2022). A certain idea of France's past: Marine Le Pen's history wars. *European Politics and Society*, 1-16. <https://doi.org/10.1080/23745118.2022.2058751>
-

[1] <https://www.lemonde.fr/resultats-elections/>

[2]

https://www.lemonde.fr/les-decodeurs/article/2017/06/20/legislatives-2017-l-abstention-a-ete-plus-importante-lors-des-duels-de-lrm-avec-la-gauche-qu-avec-la-droite_5147833_4355770.html

[3] https://twitter.com/yuanyi_z/status/1518303183386333184

[4]

<https://www.lesechos.fr/politique-societe/politique/loi-securite-la-commission-pour-l-article-24-tourne-a-la-crise-politique-et-institutionnelle-1269037>

[5]

https://www.bfmtv.com/politique/elections/presidentielle/sondage-bfmtv-debat-macron-juge-plus-convaincant-que-le-pen-par-59-des-telespectateurs_AV-202204200725.html

[6]

https://www.lemonde.fr/politique/article/2022/04/22/presidentielle-2022-emmanuel-macron-favori-du-second-tour-mais-marine-le-pen-a-un-niveau-eleve-selon-un-ultime-sondage_6123329_823448.html

[7] Sosyalist aday Hamon oyların yüzde 6,36'sını alırken, solun birinci adayı

haline gelmiş olan Mélenchon da görece başarısına rağmen yüzde 19,58'le ancak dördüncü olabilmişti. <https://www.lemonde.fr/resultats-presidentielle-2017/8>

https://www.bfmtv.com/politique/elections/presidentielle/sondage-bfmtv-debat-macron-juge-plus-convaincant-que-le-pen-par-59-des-telespectateurs_AV-202204200725.html

[9]

<https://legrandcontinent.eu/fr/2022/04/13/50-cartes-pour-lire-le-premier-tour-de-la-presidentielle-de-2022/>

Dr. K. Aydın Gündüz, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi

Galatasaray Üniversitesi'ndeki felsefe lisansı ve Sabancı Üniversitesi'ndeki siyaset bilimi yüksek lisansı derecelerinin ardından siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanındaki doktorasını, karşılaştırmalı demokratikleşme reformları üzerine yazdığı teze 2017 yılında Koç Üniversitesi'nde tamamlayan Gündüz, 2018 yılından beri TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Halen bu üniversitede lisans ve yüksek lisans düzeyinde metodoloji, siyaset bilimi ve karşılaştırmalı siyasal davranış dersleri veren Gündüz'ün çalışma alanları arasında Türkiye siyaseti, kurumsal değişim, siyasal sistem değişiklikleri, kurumsal değişimlere ilişkin tutum ve davranışlara odaklı olarak siyasal davranış yer alır.

Bu Yazıya Atıf İçin: K. Aydın Gündüz , “2022 Fransa Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Üzerine İki Boyutlu Bir Değerlendirme”, *Panorama*, evrimii Yayın , 7 Mayıs 2022, <https://www.uikpanorama.com/blog/2022/05/07/fr-elec-2/>

Telif@UIKPanorama. Çevrimiçi olarak yayımlanan yazıların tüm telif hakları Panorama dergisine aittir. Aksi belirtilmediği sürece, yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK, Global Akademi, Panorama Yayın Kurulu ile editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.